

**„ÉN SOSEM KÍVÁNTAM MÁS EMLÉKMŰVET”.
VONULATOK A NÉMETH LÁSZLÓ-RECEPCIÓ TÖRTÉNETÉBŐL**

Válogatta, szerkesztette és a kísérő tanulmányt írta Monostori Imre,
Budapest, Argumentum Kiadó, 2003, 1013 l.

Egy-egy írói életmű recepciótörténetének áttekintése sohasem jelent olyan öncélú vizsgálatot, amely pusztán a múlt lezártult értelmezéseinek sorát venné számításba, és ne lenne hatással a mindenkori jelen olvasására. Saját értékelésünket és a szövegekről kialakított véleményünket ugyanis minden esetben befolyásolja annak a hagyománynak az ismerete, amelyet az adott életmű befogadásának története alakított ki. Vannak azonban olyan szerzők, akik esetében a recepció feltárása és megértése többet jelenthet értelmezésünk létrejöttének viszonyítási pontjánál, mert a körülöttük újra- és újraéledő viták olyan kérdésekre világíthatnak rá, amelyek nemcsak irodalmunk múltbeli, de máig ható problémáit is magukba foglalják. Németh László életműve minden bizonnyal ebbe a csoportba tartozik: befogadás-története ugyanis – túlmutatva az egyes szövegek megítéléseinek eltérésein – számos kritika-történeti, ideológiai, irodalompolitikai és -elméleti nézetkülönbséget foglal magába, amely ezáltal az utóbbi fél évszázad szellemi életének megértéséhez is hozzásegítheti az olvasót.

Ennek a meglátásnak a tükrében készült el Monostori Imre szerkesztésében az a kötet, mely a száz éve született Németh Lászlóra emlékezve a róla írt értelmezések, tanulmányok, esszék közül nyújt bőséges válogatást. A könyvben olvasható dokumentumok azonban nem a Németh-recepció egészét érintik – ahogyan erre az alcím is utal –, hanem elsősorban az esszé- és tanulmányíró Németh munkásságának

befogadás-történetét rajzolják meg. Maga a kötet két nagyobb részre osztható: az első több száz oldalas egység tartalmazza azokat az írásokat, melyek a harmincas évektől kezdve a napjainkig ívelő fogadtatástörténet fő állomásait mutatják be, amit aztán a szerkesztő áttekintő jellegű tanulmánya követ (*A Németh László-recepció történeti vázlata*). E kettős „szerkezetnek” köszönhetően többféle stratégiával közelíthető meg a könyv egésze: attól függően ugyanis, hogy milyen sorrendet követünk az olvasás folyamán, eltérő módon férhetünk hozzá Németh László életművének recepciótörténetéhez. Ha lineárisan haladunk előre a kötetben, akkor a korabeli dokumentumok alapján először *saját* értelmezésünket kialakítva rajzolódik ki a Németh-befogadás alakulástörténete (annak ellenére, hogy természetesen a szövegválogatás maga is egyfajta értelmezés már, ami ezáltal eleve befolyásolja az olvasó értékelését), amit aztán a végén mintegy összevethetünk a Monostori Imre által konstruált recepció vázlatával. Mivel viszont az összegyűjtött kordokumentumok fejezetekre bontása és a tanulmánytagolása szinte teljes egészében megegyezik, az olvasó számára kínálkozik egy olyan lehetőség is, hogy az egyes időbeli szakaszokat a szövegválogatásban és a tanulmányban párhuzamosan olvasva állandóan és folyamatosan – de az egész ismeretének hiányában – reflektálttá teszi saját olvasatát egy tőle eltérő befogadás másságának tükrében. És természetesen lemondva a szövegek közti dialógus meg-

teremtésének lehetőségéről, a kordokumentumokat és a Monostori-tanulmányt lehet külön-külön, a másik rész ismerete nélkül is vizsgálunk. E többféle olvasásmódot implikáló kötet-összeállítás bírálatakor olyan szempontot érdemes érvényesíteni, mely egymástól elválasztva, de a köztük megvalósuló párbeszéd lehetőségét mindig szem előtt tartva értékeli az egyes egységeket.

A Németh-recepció fő vonulatait felvázolni kívánó szövegválogatás részben az író jelentősebb és nagyobb visszhangot kiváltó műveinek megjelenése alapján, részben pedig a 20. század történelmének politikai korszakváltásaihoz igazodva tagolja fejezetekre az életmű befogadástörténetét. A szerkesztő elsősorban folyóiratokban megjelent kritikákból, hozzászólásokból, illetve Németh László munkásságát vizsgáló nagyobb összefoglalások, monográfiák részleteiből válogatva alakítja ki a recepció körvonalait. A szövegek kiválasztásában az a szempont vezette Monostorit, hogy a lehető legkülönbözőbb vélemények egymás mellé helyezése révén érzékeltesse a Németh-művek sokoldalúságát és összetettségét. Németh László esetében különösen nagy kísértést jelent a recepciótörténet „egyoldalúsítása”, Monostori válogatása azonban jó érzékkel kerül el az ily módon adódó elfogultság veszélyét, mivel egymásnak élesen ellentmondó következtetésű tanulmányokat helyez egymás mellé. Ennek köszönhetően pedig igazából az olvasó aktív értékelő munkájára hagyatkozik, hiszen magának a befogadónak kell a végső válaszokat megadnia az adott korszak vitás kérdéseit illetően.

A kötet másik nagyobb egysége, Monostori Imre Németh-recepciót összegző

írása más eszközökkel ugyan, de szintén az életműre vonatkozó megítéléseink (esetleges *előítéleteink*) felülvizsgálatára készlet. A százlappnyi szöveg bár kísérő tanulmányként nagy terjedelmű összefoglalásnak tűnik, mégis – mint arra szerzője is reflektál a bevezetőben – helyenként inkább vázlatként hat. Olyan szerteágazó kérdések vetődnek fel ugyanis a Németh-recepció történetét vizsgálva, amelyek akár egy külön monográfia tárgyát is képezhetnék. Mindez persze semmit nem von le az írás értékeiből, hiszen kényszerű tömörsége és vázlatossága ellenére is fontos fejezete a Németh-befogadás történetének (paradox módon épp azáltal, hogy megrajzolva az eddigi recepció történetének körvonalait, kezdeményezi egy sokszor háttérbe szorult olvasási mód érvényesítésének szükségszerűségét).

Monostori alapkoncepciója szerint Németh László befogadása eltérő értékek alapján ugyan, de folyamatosan kétpólusú értelmezésrendszerben valósult meg az elmúlt évtizedek folyamán. E recepció dichotómia azonban sajnálatos módon sohasem esztétikai szempontok, hanem sokkal inkább az adott korszak számára aktuális ideológiai-politikai kérdések alapján rendezte táborokba az egyes értelmezői közösségeket. Tagadhatatlan persze, hogy sok szempontból maguk a Németh-esszék is implikálják az ilyen irányú olvashatóságot, azonban – mint azt Monostori folyamatosan hangsúlyozza tanulmánya egészében – a szakszerű kritikai álláspont mellőzése (egy-két kivételtől eltekintve) túlságosan leszűkítette az értelmezést.

A harmincas évek recepció vonulatait vizsgálva a szerkesztő-tanulmányíró a már említett kettős szerkezetű befogadás létrejöttét elsősorban Németh Lászlónak a népi

írók ideológiájához való kötődésével magyarázza. A Horthy-rendszer politikai életének különböző polgári irányzatai (liberálisok, polgári radikálisok) és az ekkoriban nem túl jelentős befolyással rendelkező kommunista baloldal egyaránt támadták a szellemi ellenfélnek tekintett népi mozgalmat és azok képviselőit, így az annak tartott Németh Lászlót is. Ennek köszönhetően érte ezekből a politikai körökből igen sok támadás és elmarasztaló kritika a Tanút, illetve Németh egyéb, a korban megjelent írásait. Különösen éles visszhangot váltott ki az az *Ember és szerepben* megjelenő néhány sor, mely a zsidóságnak a hazai kulturális életben betöltött szerepéről mondott bírálatot. Természetesen az elítélő vélemények mellett számos olyan – elsősorban a népiekkel rokonszenvező szerző tollából született – írás is napvilágot látott, mely egyértelműen kiállt Németh alkotói munkásságának érdemei mellett. Függetlenül azonban a bírálatok elutasító vagy elismerő jellegétől, alapvetően mindenki azonos módon, elsősorban *nemirodalmi* kérdésekkel közelített az író munkásságához. Ez azonban kortársi viszonylatban teljesen érthető, hiszen maga Németh is aktuális társadalmi és kulturális problémákra reflektált esszéinek többségében, így az arra érkező válaszoknak is szükségszerűen ideológiai-politikai természetűeknek kellett lenniük.

Hasonló tendencia érvényesült Monostori szerint a második világháború idején tapasztalható recepciós törekvésekben is, annyi különbséggel, hogy egyre kevesebb színvonalas bírálat látott napvilágot a harmincas évekhez viszonyítva. A szerző úgy látja, hogy a *Kisebbségben* és a *Második szárszói beszéd* körül kialakuló vita határozta meg a korszak – és vissza-

visszatérően a későbbi évtizedek – Németh-befogadását. Talán a vizsgált kritikák színvonalcsökkenésével magyarázható, hogy ez a tanulmány legkevésbé ki-munkált fejezete. A szerző ugyanis amellett, hogy röviden összefoglalja az egyes írások tartalmát, sokkal kisebb hangsúlyt helyez azok értelmezésére.

A Németh László-recepció fordulópontját a kommunista diktatúra magyarországi kiépülése jelentette. Monostori a már említett vázlatos felsorolással illusztrálja azt a folyamatot, melynek során a hivatalos kultúrpolitika igyekezett Németh műveit teljes mértékben kiszorítani a hazai kánonból. Az 1956-os forradalmat követő időszak recepciós történései következtében azonban jóval összetettebbé váltak azok a kérdések, amelyek a Németh László körül kialakult vitákat kezdeményezték. A Kádár-rendszer ugyanis új kulturális stratégiát követve igyekezett „rehabilitálni” néhány korábban háttérbe szorított szerzőt – így Németh Lászlót is –, hogy ezáltal körvonalazza a látszólag megváltoztatott ideológiáját és hangsúlyozza különbözőségét a Rákosi-korszak szellemi törekvéseivel szemben. Az ötvenes, hatvanas évek befogadás-történeti vizsgálatakor Monostorinak sokkal jobban sikerül érzékeltetni azt a kettősséget, melyet a korszak értelmezői Némethnek a szocialista értékrendhez való viszonyulása alapján alakítottak ki. A kötelező dicséretnek mellett – melyek a Németh László-i életműnek a szocializmus eszmeiségéhez kötésében voltak érdekeltek – folyamatosan jelenlévő bírálatok, korrekciós útmutatók elemzése révén mutat rá a tanulmány szerző a korszak álságos szellemi viszonylataira. Különösen figyelemreméltóak azok a rövid jellemzések, melyeket olyan irodalomtörténés-

kritikusokról ad, akik ugyan felismerték Németh László tehetségét, de írásaikban a marxista esztétika normarendszeréhez való kötődésük miatt képtelenek voltak termékeny párbeszédet kezdeményezni a szerző alkotásaival (pl. Király István).

A korszak legjelentősebb kérdése mindezek mellett azonban Németh Lászlónak a kádári rendszerrel való „kiegyezése” (melyet az 1962-es *Utazás* című színdarab egy lehetséges olvasata jelképez). A kortársak, de az utókor számára is ez a korabeli rendszer elfogadásaként értelmezett gesztus az életmű morális szempontokat érvényesítő olvasásához vezetett, hiszen az író tettének megítélésétől függően bírálták vagy dicsérték Németh akkori és korábbi írásait. Azaz újra csak a szövegek világán kívül eső (politikai-etikai) történések befolyásolták az esszék és az egyéb szépirodalmi művek értelmezését. Monostori tanulmánya ugyan a legfontosabb események felvázolása mellett röviden értékeli is a Németh-féle kompromisszumot, azonban talán érdemes lett volna részletesebben is elemeznie a problémát. Fikcionalitás és szövegen kívüli valóság, politikai ideológia és sokféleképpen olvashatóság viszonya Németh László életművével kapcsolatban újraértékelendő és nagyon is aktuális problémának tekinthető, különösen az elmúlt évtizedek recepciótörténetének függvényében.

A hetvenes, de főként a nyolcvanas években bekövetkező befogadás-történeti változásoknak a sorában elsősorban a Németh László iránt megnövekedett érdeklődés okainak tisztázására, illetve a marxista irodalomkritika szemléleti horizontját meghaladó értelmezések kérdésfelvetéseinek összefoglalására koncentrált Monostori tanulmánya. Az írás meglátása

szerint ez az az időszak a Németh-recepciónak, amely a leginkább képes volt árnyalt módon megszólaltatni az esszéket és a szépirodalmi műveket, köszönhetően elsősorban azoknak a kutatóknak, akik igyekeztek a korábbi előítéletektől mentesen közelíteni az életműhöz (pl. Grezsa Ferenc, Vekerdi László).

Érthető módon a rendszerváltás utáni időszak Németh László-interpretációinak szenteli a legnagyobb figyelmet a tanulmány (ennek köszönhetően valószínűleg ez a fejezet válhatja ki a legtöbb vitát is az olvasók körében). A kilencvenes évektől napjainkig terjedő recepciótörténeti időszak legfőbb jellemzője Monostori szerint, hogy sajnálatos módon a Németh-művek olvasása szinte csupán egy-két ideológiai probléma fejtegetésére szűkült. Ráadásul az életmű értelmezése soha nem volt még annyira függvénye az éppen kormányzó és az ellenzékben lévő politikai irányzatok hatalmi diskurzusának, mint az elmúlt néhány évben. A rendszerváltás utáni szocialista-liberális törekvések ugyanis többek között oly módon igyekeztek lehetőleg helyzetbe hozni a konzervatív-nemzeti eszmerendszer képviselőit, hogy a szellemi elődöknek tekintett gondolkodók (pl. Németh László) munkásságát illették nagyon sok esetben méltatlan és erősen prekoncepciózus kritikával (amire válaszul pedig a jobboldali politikai erők igyekeztek kisajátítani az adott szerzők hiteles képviselőit és értékelésének a jogát). A legtöbb vitát kavarázó kérdés Németh feltételezett antiszemitizmusa körül bontakozott ki, ami ezáltal sok tekintetben jóval alacsonyabb szellemi színvonalon, de újraaktiválta a két világháború közti ún. népi–urbánus vitát. Leginkább az csökken-ti ezzel kapcsolatban a termékeny párbe-

széd kialakításának esélyét, hogy az egyes szerzők általában a maguk számára sem tisztázzák azt, hogy mit is értenek a Németh László eszmeiségével lépten-nyomon összefüggésbe hozott *faj*, *antiszemita*, *kisebbség* fogalmakon. Nem véletlen, hogy ennek a kiélezett diszkurzív szituációnak a körvonalazásakor Monostori is sokkal radikálisabban foglal állást Németh László jelentősége mellett, ami azonban nem csökkenti, hanem éppen emeli a tanulmány értékét (hiszen a vázlatos felsorolás helyett egyértelműen jelzi azt az értelmezői pozíciót, amely alapján kirajzolódik az általa [re]konstruált recepciótörténeti modell). Polémiaja azonban eltérő hangvételű és intenzitású attól függően, hogy bírálta „vitapartneri” milyen módon közelítenek Németh László életművéhez. Azokkal szemben, akikről úgy véli, hogy egyértelműen le akarják járni és negligálni kívánják a némethi gondolatvilágot, éles és kemény hangú kritikát fogalmaz meg (pl. Fejtő Ferenc, Ungvári Tamás, Kertész Ákos stb.). Olyan kutatókkal, kritikusokkal szemben viszont, akik szakmai igényességgel és etikával fogalmazzák meg a Monostori elgondolásainak többé-kevésbé ellentmondó érveiket, a szerző mindig kész valódi dialógust folytatva vitázni.

Kérdésként adódik mindezek után, hogy miképpen lehetséges kimozdítani a Németh László-életmű befogadását a több évtizede kialakult és sok tekintetben meddővé váló ideológiai-politikai kérdés-mód dichotóm értelmezési sémájából. Lehet-e „ideológiamentesen” olvasni Németh László esszéit? Meg tudjuk-e fosztani a szövegeket a nagyon is konkrétan tűnő (és ma is konkrétan ható) politikai-társadalmi referenciájuktól? A válaszadás

Monostori számára sem tűnik egyszerű feladatnak áttekintése végeztével. Tanulmányában egyértelműen amellet foglalt állást, hogy színvonalas filológiai és esztétikai nézőpontú megközelítéseknek kellene felváltaniuk az eddig meghatározó ideológikus olvasatokat, azonban sajnos azt nem tisztázza, hogy mit is ért pontosan e törekvéseken. Más helyeken ugyanis leszűkítő érvényűnek tartja azokat a közelítéseket, amelyek az esszék retorikai teljesítményét vizsgálva a Németh-szövegekre mint a nyelv által nem közvetítendő, hanem létesülő (politikai-ideológiai) „valóságra” tekintenek (pl. Kulcsár Szabó Ernő, Szirák Péter, Bányai János tanulmányai). Pedig az ehhez hasonló kérdések új és a Németh-befogadás szempontjából mindenképpen kedvezőbb irányba terelhetnék az író műveinek olvasását. Természetesen ez semmiképpen nem jelentheti azt, hogy nem veszünk tudomást Németh László műveinek közéleti-társadalmi hatásairól (már csak azért is, mert az ideologikusságot kizárni kívánó olvasásmód alapvető törekvése révén maga is ideologikussá válik). Épp annak vizsgálata válhat tehát érdekfeszítővé, hogy milyen nyelvi-poétikai alakzatok megformálása révén válnak Németh esszéi esztétikai hatású szépirodalmi szövegekké és egyszerre a mindenkorai társadalmi-politikai életünket is befolyásoló „közírássá”.

Ezek az irodalomelméleti és -kritikai alapotosságú, előítéletektől tartózkodni kívánó törekvések a Németh László-recepció történetében – némethi metaforákkal élve – mindig is *kisebbségben* voltak, és olyan *harmadik utas* irányt jelentettek, amely az uralkodó kétpólusú rendszer ellenében próbált párbeszédbe lépni a szerző alkotásaival. Szerencsére az utóbbi

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2006. CXIII évfolyam 5. szám

időben egyre többen igyekeznek csatlakozni ehhez a kisebbséghez, korszerű kérdésekkel közelítve az életmű egészéhez. A Monostori Imre által szerkesztett kötet és a válogatás tanulságait összegző

tanulmány érdeme, hogy ezekre a szellemi erőfeszítésekre ráirányítva a figyelmet, kezdeményezi egy átgondolt, korszerű Németh László-kép újraalkotását.

Baranyai Norbert